

KİTABİYAT

Maama' al-havvâşş :

Bir müddet önce B. A. Hayyampur'un neşretmiş olduğu Şâdîkî'nin *Maama' al-havvâşş*'i hakkındaki tanıtma yazıma (bk. *Oriens*, c. III, s. 333-335), nâşirin *Naşriya-i Dânişgâda-i Adabîyât-i Tabriz*'de (yıl 4, sayı 1-2, s. 83 v.dd.) bir cevap yazdığını görmüştüm. Nâşiri, ne olursa olsun, kendini müdâfaa etmek ve münakaşada üstün çıkmak isteyenlerin yolunu tutmuş gördüğümden, ona bir karşılık vermedim. B. Hayyampur, bu yazının aynen tercümesini *Oriens*'te (c. IV, 197-199) neşredince, ona birinci yazıda olduğu gibi, aynı iyi niyet ve samimiyetle cevap vermeği uygun görüyorum. Çünkü gayem ancak hakikatleri meydana çıkarmaktır.

1. B. Hayyampur, benim *Maama' al-havvâşş* metninden alınıp, ma'kul bir tertibe sokulmadan sıralanmış olduğunu söylediğim Şâdîkî'nin hayatına dâir kayıtları, açıkça söylenmiş olmamakla beraber, böyle bir tertibe soktuğunu iddia ediyor. Hepsî 34 fıkraya olan bu kayıtları — başka kaynaklardan aldıklarını nedense bu arada saymıyor — onun sözüne göre, şu dört kısımda toplanmıştır: a) Müellifin gördüğü ve kendileri ile muâşeretinde bulunduğu şâirlere veya başka kimselere âid parçalar (nr. 1-22); b) bilmece bildiğine, şiirden anladığına ve şiir söylediğine dâir fıkralar (nr. 23-32); c) Ressam olduğuna dâir (nr. 33); d) Haecamlık yaptığına

ve dişçilikten anladığına dâir fıkralar (nr. 34).

Farzedelimki, böyle bir tertib mantıklı bir tertib olsun. Evvelâ şuna bakalım: İlk sekiz maddenin sahife tertibi şudur: 15 (115 sırf Bâkî münâsebeti ile), 58, 66, 126, 233, 239, 245, 305. Hiç olmazsa, B. Hayyampur buraya kadar olan sıranın tam sahifelerin sırası olduğunu kabûl edecektir, sanırım.

Sonra, bu 34 kaydın hepsinde Şâdîkî bir takım şâirlerle veya başka kimseler ile münâsebettedir. O halde bunların hepsi onun tasnifindeki a bölümüne tereddüdsüzce girer. B. Hayyampur, diyebilir ki, nr. 23'ten itibaren gelen kayıtlardan üstelik Şâdîkî'nin evvelki kayıtlarda bulunmayan bâzı husûsiyetleri anlaşılıyor. Fıkralar tedkik edilince, bunun hiç de böyle olmadığı görülür. Meselâ ilk bölümdeki nr. 22'de, Şâdîkî'nin elkimyâdan anladığı meydana çıkıyor. O halde bunu da ayrı olarak zikretmek lâzımdı. b bölümündeki bir fıkrada (nr. 29) Yemen beylerbeyisi oğlu Mehmed Paşa'nın [şunu düzeltelim: B. Hayyampur *با محمد پاشا بيكترى* diyor, metinde «Mehmed Paşa Yemen Beylerbeyisi İskender Paşa'nın halef-i evlâdidir», deniyor, yani Mehmed Paşa Yemen Beylerbeyisi değildir, onun oğludur] şâirliğinden bahsolunuyor. Şâdîkî'nin şâirliğinden değil. Yine ona göre, Şâdîkî'nin ressam olduğuna dâir, kendisinin de c bölümü olarak

zikrettiği bir tek kayıd vardır : nr. 33. Halbuki *b* bölümüne aldığı 81. fıkra da *mir İbrahim... از دولت نقاشی و شاعری* başlığıyla denilmektedir. Zannedersem, bu fıkra Şadiği'nin ressam olduğuna *c* bölümündeki yegâne fıkradan çok daha iyi isbat eder.

Bir de B. Hayyampur, *a* bölümündeki 22, *b* bölümündeki 10 kaydı hangi mantıklı esasa göre tertib ettiğini söylemiyor. İlk bölümde Bakî ile mülakatı neden 1. kayıdır da, meselâ Cânî ve Panâhî ile müşahabliği 10. kayıdır ve Mu'min Hüsayn'î Yazd'de görmesi 2. kayıdır? Bu tertibsizlik *b* bölümünde daha iyi anlaşılıyor : 23. kayıd Şadiği'yi on yaşında muammâ bilir gösteriyor, arada bununla alakası bulunmayan sekiz kayıd zikredildikten sonra, Fadâ'i'nin muammâda Şadiği'nin üstâdı olduğuna dâir 82. kayıd geliyor. Bunlar mantıklı bir tertibe sokulmuş olsaydı, 32. kayıd 28'ten sonra veya evvel yazılırdı. Görülüyor ki, B. Hayyampur mantıklı bir sıraya koymadığını söylediğimiz kayıtları, kendine göre, mantıklı bir sıraya koyduğunu söylemekte, bununla beraber sözü ile vâkıa aslâ birbirine uymamaktadır.

Meselenin esâsına gelince, tabiidir ki, her şeyi her türlü tertibe sokmak mümkündür. Fakat mantıklı bir tertibin, burada Şadiği'nin hayatı bahis konusu olduğundan, bunun kabul ettireceği tertib olacağı meydandadır ; yani, burada olduğu gibi, müellifi bize, başta 23-26 yaşlarında, 23. kayıdta ise on yaşında gösterecek şekilde değil, Şadiği'nin hayatını başından sonuna kadar, mümkün olduğu nisbette, sıra ile gösterecek bir tertibdir. B. Hayyampur, buna aslâ riâyet etmediği gibi, bu maksadımızı da anlamamazlıktan gelmiştir.

2. a) Baş taraflar müstesnâ, diğer yerlerde varyant bulunmadığına hayret etmeme B. Hayyampur hayret ediyor. Baş taraflarda varyantların çok olmadığını, ancak zarurî notlardan bu zanna düştüğümü, bunların eserin sonuna kadar devâm ettiğini söylüyor ve varyantı bulunan sahipleri kaydediyor. Evvelâ şunu söyleyeyim: ancak müsahama ile kullanılan varyant kelimesinin bakıfî mânası ile medlûlüne bu eserde hemen hemen hiç tesadüf edilmez. Varyant diye gösterilen müstensih hatalarına gelince, s. 1 (6 tane, not değil), 2 (10 tane, not değil), 3 (8 tane, not değil); s. 4 (yok), 6 (yok), 7 (yok), 8 (yok), 9 (yok, bir tashih), 10 (yok), 11 (yok, bir tashih), 12 (yok), 13 (yok), 14 (yok) v. s. B. Hayyampur bunlara dikkat edip, hem vâkıaya, hem de sözüne acaba şaşmaz mı? Varyantı olan sayfeleri saymasına gelince, rakamları yan-yana görmek, belki kendisini tatmin eder, fakat yan-yana bulunan her rakam birbirini tâkib etmez. Meselâ, yan-yana yazdığı 280 ile 236 arasında tam beş sahife vardır ve bunlarda hiç bir varyant yoktur, v. s.

2. b) B. Hayyampur kaydetmediği varyantların önemli olmadığını da söylüyor ve neşrin mukaddimesindeki bir sözünü daha fazla açıklayarak, «yalnız lâfz ve mâna bakımından önemli olan varyantları kaydettiğimi söylemişim» diyor. Bir nâşirin böyle bir şeye hakkı olduğunu kabul ederek, B. Hayyampur'un mühim görüp kaydettiği, hepsi aynı neviden olan birkaç notuna bakalım (M = Hayyampur'un neşrettiği metin = ekseriya esas nüsha, ÜK 4085 ; D = ÜK 4097 ; N = Nâruosmâniye 3720 nüshaları olduğunu hatırlatalım. Köşeli parentez içerisinde bulunanlar notta gösterilmemiş olan nüsha farkları-

dır) : s. 1, not 1 : حریب M (Müstensih yanlış) : حریب N [مراتب D] || s. 5 شفت M (kezâ) : شفت N [D] || s. 70 بادور M (kezâ) : بادور DN || s. 77 آثار M (kezâ) : آثار N || s. 80 درنه M (kezâ) : درنه N [D] || s. 120 دوکر M : دوکر N (kezâ), — D || s. 123 سو دوچکم M : سو دوچکم N (imlâ farkı) || جوانر M (m. y.) : جوانر N || s. 139 کوی M (m. y.) : کوی N || s. 214 باسی M : باسی از شب N || s. 222 تازلیغ M : تازلیغ DN v. s. v. s.

Hemen görülüyor ki, bunlar nüsha farkı değil, alelade müstensih yanlışları ve bâzan da imlâ farklarıdır ; tenkidli bir neşirde, yanlış şekle göre de bir mâna vermek kabil değilse, bunlar nota bile yazılmaz. Nitekim bizzat B. Hayyampur, *tahalluş* (M)'e karşılık *maḥlaş* (DN)'dan bahsederken, «görülüyor ki, *maḥlaş* şekli kuvvetli bir ihtimale göre, müstensih hatası olup kaydedilmeye lâyık değildir» demektedir (s. 198, aşağıdan satır 6-7). Burada gösterilmiş olan nüsha farklarının hepsi onun kabûl etmediği misâlden çok daha açık olarak, alelade müstensih yanlışlarından ibârettir.

Bunlara mukabil, benim gösterdiğim nüsha farklarını B. Hayyampur önemli görmüyor. Bunlardan meselâ dört beyit yerine, büsbütün başka bir parçanın konulmuş olmasını (N ile mukabele edilince, orada M'deki yani B. H.'ın neşrindeki değil, D'deki dört beyit bulunduğu görülür) bir kimse nasıl ehemmiyetsiz bulur? Sonra orada fazla bir beyit vardır ; bu nasıl ehemmiyetsiz karşılanabilir?

2. c) B. Hayyampur, burada, meselâ şunu da ehemmiyetsiz görüyor : *Hoş-tab'âna boluptur* (M) yerine *Hoş-â'âna vâkî boluptur* (D). Evvelâ şunu söyleyeyim ki, metine güvenerek *vâkî* kelimesinin esas nüshada, yani M'de mevcut olmadığını sanmıştım,

ona bakınca bu kelimenin orada da mevcut olduğu görülüyor. Buna rağmen B. Hayyampur neşrettiği eserin müellifine âid olan bu kelimeyi beğenmemekte ısrar ediyor.

Görülüyor ki, hakikat B. Hayyampur'un göstermek istediğinin tamâmiyle aksidir. Aşağıda, bunu te'yid edecek bir kaç örnek daha verilecektir.

2. d) B. Hayyampur sözlerine devamlı, eseri kısa bir zamanda hazırladığını söylüyor. Bu, eserin kurlarını izah edebilir. Fakat bir de «... elde bulunan bu üç nüshadan başka diğer bazı nüshaların İstanbul ve Avrupa kütüphanelerinde olduğunu... ve hattâ İran'da en az iki nüshanın bulunduğunu (... ise, Tebriz'de...) biliyordum» diyor. Ben öyle sanıyorum ki, B. Hayyampur eseri neşrederken bunları bilmiyordu. Çünkü mukaddimesinde bunlardan aslâ bahsetmemiştir. Bundan başka eğer biliyorduydu, İstanbul nüshalarından istifadenin imkânsız olduğu yerlerde, hiç olmazsa kendi bulunduğu Tebriz'deki nüshadan istifade etmesi lâzım gelirdi. Bunu yapmaması, sanırım ki, aslâ mâzur görülmez.

3. B. Hayyampur doğru olan *خداوندکار* yerine *خواندکار* yazmasının sebebini açıklarken, esâsen bir nüshaya sâdik kaldığını, hiç bir yerde metni başka nüshalara göre, düzeltmediğini — hakikate sâdik kalarak — söyleyebilirdi. Bu kelimenin türkçede de *hünkâr* şeklini aldığını isbata çalışması da boş bir külfet. Çünkü kendisine meselâ Hünkâr-İskelesi, Hünkâr Suyu, hünkâr-beğendi isim ve tâbirlerini ve Mevlâna'ya dâima Hünkâr denildiğini hatırlatmak kâfidir.

Maḥlaş kelimesine gelince, burada da vaziyet aynıdır. Bu şekli hiç olmazsa nota yazmak icab ederdi, çün-

kâ bu yerde N nüshasında da *mağ-laz*'tir.

4. B. Hayyampur ۵ مطلقاً yazdığı kelimenin böyle olması icab ettiğini, sonradan, nüshaları kontrol edemeyecek bir hâlde olduğu zaman, düşündüğünü söylüyor. Bu mâzereti kabûl edilsin. Fakat bunun D nüshasında مطلقاً olmadığını kelimenin okunacak şekilde bezuk yazıldığını söylüyor. D nüshasında bu kelime hakikaten tashihlidir, fakat tashih yapan, tabiftir ki, doğru şekli bozmaz, yanlış şekli düzeltir. Burada مطلقاً kelimesi, B. Hayyampur'un da kabûl ettiğine göre, yanlış olduğundan, tabii olarak مضمون şeklinde düzeltilmiştir. Hem bu kadar uğraşmağa ne hâcet? Bu kelime N nüshasında, tashihsiz olarak ve açık bir şekilde, مضمون'dır.

5. Ben ب را و gibi iki ayrı kelimeymiş gibi basılmış olup, B. Hayyampur'un hâlâ öyle olduğunu sandığı kelimeyi ب را و şeklinde tashih etmek isterken, aldanmışım. Fakat bunun sebebi yine bir kelimeyi ikiye bölen B. Hayyampur'un neşridir. Çünkü ona, ve dayandığı Şeyh Süleyman ile Zenker'e rağmen, «Çağatay» türkçesinde «bir kimse, kişi v. s.» mânâsında ayrı bir «av» kelimesi mevcut değildir. Şark türkçesinde eski *biregü* v. s. sayı şeklienden inkişaf etmiş «birev» v. s. (bu şekil Zenker'de de vardır) şekli vardır. Buradaki kelime de B. Hayyampur'un sandığı gibi «bir av» değil, «birev»'dir ve yazmalarında olduğu gibi bitişik yazılmalı idi.

Vâkıya aslâ uymayan ifâdelerden sonra, B. Hayyampur şöyle diyor: «Çövrülüyor ki, B. Ateş'in nüshaların dikkatle mukabele edilmediğine dâir gösterdiği deliller pek cansızdır. Muhterem tenkidçinin tenkidi için lâzım

olan dikkati ihmâl etmesi yüzünden kusurlar, hep bize yükletilmiştir». Belki o yazıda B. Hayyampur'a kanaat verecek kadar çok misâl yoktur. Şahsen aksi kanaatta olduğum halde, bir kaç misâl daha vermekle iktifa edeceğim.

Evvelâ, Şâdîkî, her şiirin başında, onunla mütenasib bir kelime kullanmaktadır. S. 2, satır 3 ve 5'te başlayan şiirlerin başında, her üç nüshada, bir «rubâ'î» kelimesi vardır. Nâsir bunları atmıştır. Diğer yerlerde de aldığı beyitler, matla' ise başına matla', bir mesnevî parçası ise magnavî yazıyor; ayrı ayrı beyitler muhakkak böyle kelimeler ile birbirlerinden ayrılıyor ve bunlar M.D.N nüshalarında, bâzan farklı olmakla beraber, mevcuttur. B. Hayyampur belki okununca ne oldukları anlaşılır diye düşünerek bunları atmıştır. Fakat bizzat müellifin kullandığı muhakkak olan kelimeleri hiç bir nâsirin atmağa hakkı yoktur. Hiç olmazsa, böyle kayıpların bir sebeple atıldığını, bir defa olsun, söylemek zarûridir. Bu atılan kelimeler basmanın her sahifesinde en az iki üç tanedir.

Sonra, ۵ harfi ile işaret ettiği yerler, yâni B. Hayyampur'un *émendation* ile tashih etmek istediği kelimeler, ya dikkatle mukabele edilmemiş yerlerdir, yahud kendi yanlış istinsahının yine kendisi tarafından tashihine çalıştığı yerlerdir. Bunlardan rasgele bir kaçını mukabele edelim:

s. 30, not 1 (satır 18): [not ۱] تیشدی. Fakat nüshada (M, varak 8 b, satır 3): açıkça تیشدی yazılıdır; N ve D'de: تیشدی || aynı sahife, satır 20: [not ۲] ایات. B. H. dâima böyle yapıyor: Abyat kelimesinden sonra bir tek beyit gelmişse, onu böylece bayt diye tashih etmek isti-

yor (meselâ s. 73, satır 11). Fakat her üç nüshada da böyle olan yerler bulunduğu, burada başka türlü düşünmek lâzımdır: Şâdîkî örnek olarak bir kaç beyit getirmek istersen, beğenmediği beyitleri atmış ve bâzan bir tek beyit kalmıştır. Fakat o önceden koyacağı beyitleri düşünerek bunlara da abyat yazmış olmalıdır. Binaenaleyh nâsirin bunu tashih hakkı yoktur. Ancak burada «aynen» demekle iktifa etmek lâzımdır || s. 40, str. 22 طرفی [not ۳] طرفی. Burada M varak 11 b, satır 2: طرفی. Burada طرفی gibi bir şekil varsa da, nokta aslâ yoktur, D'de طرفین || s. 68, satır 18 سوز [not ۴] حسن کوز, D'de سوز || s. 72, satır 20 سوز [not ۵] سوز. D'de سوز || s. 79, satır 20 سوز [not ۶] سوز. D'de سوز || s. 89, satır 16 چون [not ۷] چون v. s. v. s.

Yine B. Hayyampur'un dikkatle hazırladığını iddia ettiği metin hakkında da bir fikir edinmek için varyantları sözde işaret edilmiş — çünkü burada notlarda gösterilmemiş birçok nüsha farkları vardır — bir sahifeden (s. 19), Kırım Hânı Gâzî Giray Hân'dan — nâsir notunda (aynı sahitfedede not nr. 6) onun hüküm yıllarını da vermektedir — bahseden bir satırı alalım:

Basma: ۵ قدم پادشاهی تحقیق قدم... قویادور (not قویادور - ظ) ... قویادور پادشاهی تحقیق قدم قویادور... قویادور M ... قویادور تحقیق قدم قویادور... قویادور D ... قدم (۵) پادشاهی تحقیق قدم قویادور... B.H. tercüme: است سلطنت تیشسته است N

Burada hemen bütün nüshalarda doğru olan bir metnin nasıl bozulduğu açıkça görüldüğü. Evvelâ nâsi-

rin bulduğunu iddia ettiği doğru şekil, aynen N nüshasında vardır. Nâsir, kendi metnindeki birinci قدم'in bir matbaa yanlış olduğunu iddia edemez; çünkü evvelâ tercümesinde Kırım kelimesi geçmemektedir; sonra onu hakikaten yanlış olarak قدم okuduğu ve yanlışlığını fark ettiği halde, başka nüshalara dikkat etmediği için, notuna göre, ikinci ve doğru olan قدم'i atmaktadır.

B. Hayyampur yine beğenmiyecek ama, ben olsun, meselâ عصا کبر نصرت اما, ben olsun, meselâ عصا کبر نصرت فرجام yerine D nüshasındaki عصا کبر نصرت ایرماس (M) yerine D ve N'de bulunan عصا کبر نصرت şeklini nota gösterirdim. عصا کبر نصرت و سخاوتی (aynı satır) cümle parçasında D ve N'deki عصا کبر نصرت و سخاوتی şeklini alırdım; bunun hemen yanında gelen ختم (M)'i, kendisinin de kabûl ettiği usûle uyarak, hiç işaret etmeden, D ve N ile beraber, ختم yapardım, v. s.

Elbet dikkat edilmiştir ki, misâller, evvelki yazıda da olduğu gibi, daha çok eserin ilk 20 sahifesinden ve rasgele alınmıştır. Bunlar ne bütün eser baştan başa tedkik edilerek çıkarılmıştır, ne de tesadüfen yanlış kalmış bir sahifeye âiddir. Bunlara rağmen, B. Hayyampur kanaat getirmez de, bu delilleri cansız ve bizi dikkatsiz görmekte devâm ederse, kendilerine kolaylıkla yeni yeni deliller gösterebilirim. Fakat o yazıda olduğu gibi bu yazıda da maksad, metnin bize noksan olan bütün yerlerini göstermek değil, ancak basma hakkında bir fikir vermektir. Bu kadarının maksada kâfi olduğunu sanıyorum.